

Фіолетова тінь

КУПИТИ

Казка, переплетена з реальністю, повір'я, загублене в історії, магія, захована в оповіданні. Наші класики створили тексти, що заховають в атмосферу української містичної ночі. Тут у темряві ховається нечисть усякої вдачі та вроди, вона запрошує перегорнути ще одну сторінку легендарію українців. Поки чорт переконує відьму одружитися, поки дідько оповідає про давні походеньки, а померла мати колихає своє живе немовля, веретено історії крутиться і виплітає нові сюжети.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ

ΔΟΘΗΚΑ
ΥΚΡΑΪΝΣΚΟΪ
ΜΙΣΤΗΧΟΪ
ΠΡΟΖΗ

ЩЕ ОДНУ СТОРІНКУ
про магічне

* ДОБІРКА УКРАЇНСЬКОЇ МІСТИЧНОЇ ПРОЗИ *

ФІОЛЕТОВА ТІНЬ

Упорядкування
Анастасії Бідонько

ЩЕ ОДНУ
СТОРІНКУ

Київ · 2024

УДК 821.161.2-312.2(082)
Ф61

Фіолетова тінь. Добірка української містичної прози / упоряд. Анастасія Бідонько; передм. Галина Пагутяк. — Київ : ВГ «Ще одну сторінку», 2024. — 288 с. : іл.

ISBN 978-617-522-230-0

Казка, переплетена з реальністю, повір'я, загублене в історії, магія, захована в оповіданні. Наші класики створили тексти, що заховають в атмосферу української містичної ночі. Тут у темряві ховається нечисть усякої вдачі та вроди, вона запрошує перегорнути ще одну сторінку легендарію українців.

Поки чорт переконує відьму одружитися, поки дідько оповідає про давні походеньки, а померла мати колихає своє живе немовля, веретено історії крутиться і виплітає нові сюжети.

В Добірку ввійшли тексти короткої прози українських письменників XIX–XX століть. Григорій Квітка-Основ'яненко, Наталія Кобринська, Богдан Лепкий, Святослав Ольшенко-Вільха та багато інших — відомі і не дуже, вони писали про магію, яка живе поряд.

Орфографію і пунктуацію почасті подано відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Усі права збережено. Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена або передана в будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними чи механічними, включно з фотокопією, записом чи будь-якою системою зберігання та пошуку інформації, без письмового дозволу власників авторських прав.

© Анастасія Бідонько, упорядкування, 2023

© Галина Пагутяк, передмова, 2023

© Марія Фоя, ілюстрації, 2023

© «Ще одну сторінку», макет, 2023

УКРАЇНСЬКІ ЧОРТИ ПРОТИ ГІПСОВИХ ГНОМІВ

Коли у нашому житті з'являється щось ірраціональне, ми можемо його прийняти або відкинути, проте нав'язувати комусь свою думку не бажано. Тому я просто поділюся деякими своїми враженнями й думками, і, боронь, Боже, щоб ви сприйняли їх надто серйозно, чи, навпаки, надто легковажно. Пригадуйте ці слова щоразу, як переходите до наступної новели в цій Добірці української містичної прози.

Кожна Добірка текстів створює певне коло оповідачів, які взаємодіятимуть між собою. У цьому випадку йдеться про незвідану територію духів та душ, тому варто відповідно налаштуватись. Як ото люди збираються увечері біля живого вогню для приємної бесіди. Рано чи пізно вони починають пригадувати всілякі містичні випадки зі свого життя чи почуті від когось. Бо, хоч історії з цієї книги створювали люди, які самі займались етнографічними дослідженнями і встигли зібрати непоганий урожай на полях української народної демонології, кожен з читачів теж знайде що сказати. Надворі темно, страшно, вже краще заночувати тут.

Величезний матеріал, зібраний українськими дослідниками народної демонології, досі опублікований лише частково, проте деякі історії дійшли до нас у вигляді новел, які, зважаючи на науковий чи особистий досвід письменників ХІХ — початку ХХ століть, є чимось більшим, ніж витвором фантазії. Автори, які стануть на певний час вашими співбесідниками, були значно ближчі до вірувань, звичаїв і прагнень народу, ніж ми зараз. А потім більшовики-атеїсти майже на сто років зупинили всі дослідження, оголосивши їх маячнею, не вартою уваги. Ще один злочин їм на карб. Порожню нішу врешті заповнив сурогат. У 1990-ті роки чимало людей, наляканих руйнуванням радянської імперії і суспільним хаосом, допались як дурний до сала до екстрасенсів, цілителів, і навіть почали практикувати білу і чорну магію. На поганому папері виходили сотні

книжок з астрології, знахарства, духовних практик, нумерології, і на всякий товар знаходився покупець. Моя знайома, прочитавши інструкцію, зняла волосину з піджака свого осоружного начальника, зліпила з воску ляльку, і того наступного дня ледь не вбило вікном. А лабораторії паранормальних явищ вам знімуть «порчу», «вінок безшлюбності» і наворожать удачу. Ба, навіть в моєму будинку у Львові мешкає ворожка, якій не бракує клієнтів. І все це працює, коли людина вірить. Якщо ж не вірить, то замовляння і ворожіння допоможуть їй як мертвому припарка. Навіть найбільші скептики визнають, що віра творить дива.

ДВІ СВІЧКИ

Пам'ятаєте співомовку Степана Руданського про бабусю, яка ліпить одну свічку святому, а другу чортові, бо хоче «всюди приятеля мати»? У цьому суть двовір'я, що закладене у підвалини духовної історії українців. А решта — то все справа уяви, яка може бути неймовірно прекрасною, а коли її втілює у словах талановитий письменник, то з невідшліфованих алмазів творяться діаманти. І якщо вже обирати серед славних імен українських класиків короля містично-магічної прози, то ним, безперечно, буде Олекса Стороженко, якого нам відкрили заново наприкінці 1980-х. Я не знаю нічого більш досконалого, ніж його «Закоханий чорт», перед яким тьмяніють всі імпортні ельфи, феї, гноми, що стали частиною масової культури і пролізли вже в сучасну українську літературу, хоча наша рідна демонологія цілком надається до експорту. Український чорт насамперед еротичний, а тоді вже інструмент здобуття влади і багатства для тих, хто готовий віддати за це душу. Бо кількість енергії у Всесвіті обмежена. Якщо ви щось отримуєте завдяки магії, то забираєте це в когось іншого. Ваша енергія чи енергія ворожбита повинна це згодом компенсувати. А покута, болісна смерть, родове прокляття — як попередження, щоб утриматись від нерозважних вчинків. Що далі ви зайдете, то болючішою буде розплата. Тому коли мене питають, чи я часом не відьма, то я відповідаю: а воно того варте? Є інші, більш легітимні способи здійснити свої захцянки. Я пізнавала демонологію не лише з літературних джерел, а й з перших уст, які досі

оповідають, але суто з пізнавальною метою. На цьому й заснована моя віра і прийняття ірраціонального, яке постійно контактує з реальністю.

Остання відома мені з'ява нашого місцевого демона, якого називають Паном у чорному костюмі з блискучими гудзиками, була наприкінці 1980-х. Є в нашому селі Уріж (Львівщина) місце, де тоді ще росли три груші. Його називають Границею, бо там проходила колись межа між селами. На Границі зазвичай облаштовували цвинтарі. Отож одного листопадового ранку жінка йшла на автобус і побачила чоловіка в капелюсі, роздягненого до пояса, який сидів під грушами і посміхався, залицяючись, мабуть. Жінка грубо дала йому одкоша, а в автобусі розповіла, що бачила якось ненормального. Ніколи, чуєте, ніколи не розповідайте того самого дня про зустріч з нечистою, як-то кажуть, силою! Тільки наступного дня. Жінка почала битись у корчах, кричати, її ледве довели до лікарні. Але лікарі, які є плоть від плоті галичани, сказали, що їй треба просто злити на віск, медицина тут безсила. І коли жінку відвезли до знаючої людини (про яких кажуть «знає собі»), та злила на віск і побачила, як з води вигулькнули ріжки. Це я до того, що чорта можна назвати чортом, а можна назвати й Паном у чорному костюмі. Мої бабця і дідो теж мали з ним стрічу, але вона минулась для них безслідно, бо вони знали, що чорт може сміятись над тобою, але тобі над ним зась. Правда, обоє коней, яких осідлав Пан у чорному костюмі, померли, зате родина уникла депортації у Сибір, бо перестала бути заможною. Як-то кажуть: нема такого зла, щоб на добре не вийшло. Бабця проігнорувала жарти нечистого, а її подрузі довелося відливати переляк. Зовсім недавно мені розповіли про чоловіка, якого нечисть змусила носити себе на плечах цілу ніч. Так що ліпше не затримуватись в гостях допізна. Духи все ще блукають ночами у пошуках жертви.

Добірка містить чимало текстів, де чорт виглядає доволі симпатично, хоча трохи й тупуватий. Його можна перехитрити, навіть обдурити. Та що там чорта, можна переграти саму Смерть. Якщо ти козак, звісно, а не якийсь страхопуд. На цю нестрашну особливість українських чортів наддніпрянських теренів звернули увагу ще у XIX столітті українські етнографи, зокрема Тадей Рильський. Але що далі на захід, який зазнав фракійсько-кельтських впливів, то менше гумору в оповідах про нечистого. Дворір'я тут таке саме потужне, як і всюди по Україні,

тільки архаїчніше. Практично щоразу, коли я приїжджаю в родинне село на Бойківщині, то дізнаюся ще одну історію, яка більше лякає, ніж розважає. Приклад тому новела бойкині Наталі Кобринської «Рожа», в якій дівчина запрошує чорта стати її кавалером. До речі, на це слово в Галичині накладено табу. Мене б покарали в дитинстві, якби я його вимовила в хаті. Але на вулиці ми горлали: «Хто йде? Чорт з рогами, з гарячими пирогами». Залицяльник тієї дівчини настільки прагнув її кохання, що вона не могла його позбутися і сама стала сексуально одержимою. Звільнила її від нього Божа Матір, але у страшний спосіб. Дівчина мала добровільно лягти в труну і бути живцем закопаною, щоб врятувати свою душу. Зрештою, дітозгубниць і перелюбників колись закопували живцем на роздоріжжі. Ну, а спалення відьом і упирів практикувалось в Україні взагалі до середини XIX століття, і австрійська чи якась інша колоніальна адміністрація не могли нічого вдіяти. Існувала формула неписаного звичаєвого права: «Наші діди то робили, і ми робимо». Бо неписане звичаєве право вважалось старшим над правом пізнішим. І якби так залишалось досі, уявіть, що було б?

Але часи змінились, зараз масова культура використовує давні вірування, щоби присмачити прісну буденність урбанізованої людини. Втім, вона не лише розважає лякаючи, а й намагається вкласти споживачам у голови думку, що зло неможливо подолати. Тобто ігнорує той основний постулат християнства, що Ісус свою жертвою звільнив людство від первородного гріха і добродісна людина може здолати Зло. Страх перед Абсолютним Злом дозволяє контролювати громадян. Для прикладу: путіна вважають втіленням Абсолютного Зла, що пояснює пасивність і «зляканість» Заходу, який міг би давно покінчити з ним, але натомість продовжує умиряти. Нічого подібного в нашій українській літературі до 1990-х років не було. Спершу критичний реалізм прогнав містику, але наші письменники все одно стрибали в гречку, бо двовір'я ніколи не зникало з їхньої свідомості. Степан Васильченко, наприклад, написав кілька добротних новел на етнографічному матеріалі. Іван Франко до кінця життя залишався глибоким містиком, хоча це приховували комуністичні літературознавці. Михайло Коцюбинський був настільки зачарований гуцульською мітологією, що створив «Тіні забутих предків» так, ніби

був сином гір. Навіть суворий реаліст Панас Мирний написав казку «Морозенко». Майстри слова розуміли, що ірраціональність не можна відкидати, це все одно, що ампутація якоїсь кінцівки. Тому й запалювали дві свічки. Не для того, щоб мати всюди приятеля, а щоб передати усю повноту буття і не-буття. Між ними існує межа, але так уже влаштовано, що її доводиться час від часу перетинати.

МЕРТВА МАТИ НАД КОЛИСКОЮ

Мудрий приймає дійсність, яку не може пояснити з наукової точки зору. Наука і магія існують паралельно, і не варто принижувати ту чи іншу. Вони не вороги, а ситуативні союзники. Якщо ви розглядали колись фотографії «пост мортем», де мертвих знімали разом із живими, то іноді там важко розрізнити, хто живий, а хто мертвий — усе залежить від майстерності фотографа. Отак з наукою і магією. Допомагає те, у що віриш.

У світовому фольклорі безліч переказів про безмежну материнську любов. Після смерті мати приходять вночі гойдати колиску, заспокоювати і навіть годувати дитину. Ніхто її не проганяє, бо знають, що мати ніколи не заподіє шкоди власній дитині й перестане з'являтися тоді, коли та підросте. Для неї немає ні 9, ні 40 днів, їй виділено більше часу, ніж іншим мерцям, аби залагодити земні справи. Вона єдина серед них не завдає шкоди живим. А ще сні є провідниками зі світу мертвих у світ живих. Втім, радять не надто перейматися, коли сниться мертвий — це на зміну погоди. Посланцем він стає лише тоді, коли про щось просить, або нагадує. Звичайно, психологи знайдуть як це пояснити. То зрештою їхній хліб. Але коли йдеться про привидів, то тут вони безсилі. «Йду я вечором, — розповідає мій сусід. — Дивлюся, Петро. Недавно поховали. Ну йде, то най собі йде, що мені до того!» Сільські люди знають, що мертві ходять щонайбільше до року, бо скучають за родиною, селом. Спізнати їх на вулиці можна по тому, що вони не розмовляють з живими. Не дозволено або не можуть. Найімовірніше, не можуть, бо безтілесні. І ліпше до них не звертатись. Цвинтар уночі — це їхня територія і місце, де можна зустріти покутників. Це ті, хто добряче нагрівив і може являтися після року від дня смерті: три, сім років, або навіть вічно.

Цілий пласт народних вірувань відкриває нам оповідання Григорія Квітки-Основ'яненка «Мертвецький великдень». На початку XIX ст. письменник володів значно більшою інформацією про ірраціональне і створив цілу картину світу мертвих, використавши дуже простий сюжет, типовий для світової літератури того часу. П'яничка засинає на цвинтарі чи у полі і потрапляє до фейрі або до мерців. Історій про те, що вночі мертві священники правлять по церквах для мертвих парафіян, існує безліч. Письменник із властивим йому неперевершеним гумором описує, як п'яниця прокидається серед ночі й іде до церкви, бо там світиться. Деякі мерці мають свіжий вигляд, інші вже ні, а знайомий покійник заводить з живим бесіду, розповідає про звичаї мертвецької громади і ділиться секретами мерців: хто як согрішив. Насправді мерці дуже налаштовані проти живих і можуть розірвати їх на шматки. Але Квітка-Основ'яненко фокусується не на цьому, а на проблемах сільської громади, і наприкінці читач пересвідчується, що це таки сон. І, напевно, буде трохи розчарований.

А оця історія, яка трапилась у моєму селі, класичний зразок горору. Йшла вночі жінка, може, з похорону, посидівши коло мерця в його домі, як зазвичай роблять, аби не лишати його самого. До ранку залишається тільки найближча родина. І побачила, що в церкві правиться. Вона зайшла туди, а там незнайомі люди і чужий священник. Але скраю стояла її сусідка, що недавно померла й порадила тікати звідси, бо мерці її роздеруть. Тікаючи, жінка скинула з себе кожух і так врятувалась. А вранці пішла подивитись — її кожух був порваний на дрібні клаптики, там де вона його скинула.

Чому мерці такі лихі, навіть до близьких родичів? Напевно тому, що голодні, вважали наші предки. У дохристиянські часи до могили клали їжу й напої, тепер тільки гребінець, окуляри і трохи монет: для того, хто переправляє на той світ, нашого українського Харона, бо ж бойки мають у собі фракійську кров, як і греки, що запозичили у фракійців мітологію.

ЖАБА, РУДИЙ КІТ І ЛЯЛЬКА ВУДУ

Людством правлять любов і голод. Українці не є винятком. Я вже казала, що далі на захід України, то похмуріші історії. У нас не було

козаків-характерників, лише спадкоємці язичницьких жерців, професійних ворожбитів, які не можуть померти, доки не віддадуть комусь свій дар. Просто вчепившись у чийсь руку в момент смерті. Ті люди знають, як можна контролювати силу, як поповнювати енергію, і дуже рідко вдаються до чорної магії. Натомість дилетанти, або ті, хто вважає себе вищим за мораль, керуються лише власним его. У Добірці є вражаюче оповідання Богдана Лепкого «Кара» про те, як засоби магії супроводжуються психологічним тиском.

Не нещасна жаба, замурована в печі, допроваджує до смерті розлучницю, а маніпуляція її свідомістю. «“Се моя кривда тобі боком лізе!” — сказала Мотря. ...Її кривда... Так, вона її скривдила... Вона? ...Може Петро?.. Обоє... А може ніхто...? Може так мало бути...? Та ж цілий світ то одна кривда. Що ж вона винна, що Петро припав до неї? Годі, годі! Як могла, розважала себе Настя, але Мотрині слова жужжали їй в ушах, як ненависні чмілі».

Людиною можна маніпулювати з певною метою. Зараз цим дуже активно займаються соціальні мережі, ЗМІ, використовуючи звукові сигнали чи візуальні образи. Запаковані по самі вуха знаряддями цивілізації, ми залишаємося такими ж марновірними і забобонними, як і на зорі людства. Наша свідомість не еволюціонує, лише тіло. Ба, вона навіть деградує, бо втрачає природні інстинкти, що захищають її від небезпек зовнішнього світу. Оповідання «Кара» — це не стилізація під народного оповідача, а психологічна новела з глибоким проникненням у підсвідомість людини. У ХХІ столітті одного хлопця попросили відвідати могилу прабабці в іншій країні. Він знайшов на надгробку саморобну ляльку, щось типу ляльки вуду, яка мала заподіяти шкоду жінці з таким самим ім'ям, як у прабабці. А може, вилікувати її, хтозна. Наші ляльки-мотанки з перекресленими обличчями колись забирали хвороби, особливо дитячі, після чого їх спалювали. Зараз це просто оздоба дому. Не активована, як і лялька вуду з Нового Орлеану, яку мені подарували і яка мирно стоїть поруч з мотанкою.

Якби ви знали, яку я відчувала зловтіху, вперто не запрошуючи відьом до хати! Вони стояли біля брами, напрошувались місяцями в гості, але я так і не вимовила заповітного слова «заходьте». Все-таки корисно знати правила безпеки. Але я залюбки з ними спілкувалась на нейтральній території.

Дві новели в Добірці не пов'язані з народною українською демонологією. Щось у стилі Едгара Аллана По: «Фіолетова тінь» та «Рудий кіт». Автор — малознаний письменник Святослав Ольшенко-Вільха (загинув під час Другої світової війни) й, можливо, пережив трагічний містичний досвід після втрати близьких. Рудий кіт виступає вісником смерті. Взагалі, до котів українці завжди ставились шанобливо, вважаючи, що Бог створив цих милих звірят на радість людям. Неприязнь і страх до рудоволосих людей, що ніби наділені магічними властивостями, не зникли по селах досі. Чомусь вони викликають недовіру. Я на собі це відчуваю ціле життя. Тварини з білою шерстю чи вовною в народних віруваннях є вісниками моровиці, зокрема холери. Біла телиця, білий пес, біла свиня, але котик ніколи не приносив чуми в наші домівки. Натомість страх перед чорним котом є штучним, принесеним із Західної Європи. Чорний кіт замість рудого перетворив би трагічну історію про фатум на щось безлике, космополітичне. А ці сліди кривавих лапок страшніші, ніж затягані масовою культурою описи чорної меси.

Нехить до рідних чортів та відьом сучасних письменників укрсучліту має два пояснення. Це страх, що тебе звинуватять у хуторянстві, й колоніальний комплекс меншовартості. При незнанні вітчизняних етнографічних досліджень, як класичних, так і сучасних, зокрема Якова Головацького та Миколи Костомарова.

Василь Королів-Старий більшу частину свого життя провів у еміграції, де написав блискучі твори для дітей про фантастичних істот українського походження, затьмарити які не вдалося нікому з сучасних письменників. Він прекрасно орієнтувався в демонології, адаптував її не лише для українського читача, а й для малих європейців. Наша література унікальна в тому сенсі, що вона не визнає існування абсолютного зла, не дозволяє страху контролювати наше життя і змушує чортів, відьом, вовкулак, упирів служити Україні. Бо це їхня земля також і вони її захищають. Усі ці ріки, гори, ліси, дерева є їхнім домом. І магічний реалізм аж ніяк не є нонсенсом, він властивий лише тим літературам, які мають глибоке коріння в мітології та фольклорі. Згадаймо лише, на якій хвилі піднялась у 1980-ті роки латиноамериканська література, коли світ прочитав «Сто років самотності» Маркеса. А в Україні все це було уже давно. Джерела

мають залишатися чистими і доглянутими для того, щоб національна література розвивалась і міцнішала. Те, що наші класики вважали низьким жанром, для нас уже зразок елітарної прози, яка формує нашу мовну та національну ідентичність. Завершу свою передмову промовистою цитатою з оповідання Олекси Стороженка «Дорош» (так звали знаменитого характерника):

— Велика була душа у сього чоловіка: разом хотіла жить на небі і на землі! Розказують ще, що як Дорош умирав, то заляв ліс у лимані і заборонив, щоб ніхто не рубав там дерева.

— Хто, — додав, — не послухає, то я мертвий устану і його лозиною протурю!..

Спасибі-таки старому, що заборонив у лимані рубати ліс: весело й глянуть, як воно порозросталось.

Спасибі тим, хто не дав розчинитись магії в кислоті реалізму.

Галина Пагутяк

КОЗАК І СМЕРТЬ

Їхав Запорожець степом, наспівуючи пісеньку, бо Запорожці був нарід веселий, журби не знали. Ото їде він, їде, коли це дивиться — шкандибає попереду смерть з косою на плечах. Зрівнявся Запорожець із сухореброю і питає:

— Куди йдеш, стара?

Смерть погляділа на Запорожця скося і говорить:

— Іду до ліса, хочу трохи спочити.

— А де ж ти була? — знов запитав Запорожець.

— На роботі, — пробурмотіла смерть.

— Ну, то й добре, що ми стрінулись, — каже Запорожець, — я також наморився і хочу спочити; я знаю гарне місце в лісі, там спокійно спічнемо, бо тобі треба вранці до роботи братися, а мені далше в дорогу.

— Добре, — говорить смерть. — А ти ж не боїшся спочивати зі мною?

— Та якого біса маю боятися? Я такого хропака задам, аж листя на дубі буде труситися, а як над'їде хто, та побачить, що ти біля мене на сторожі, то мерщій втікатиме.

Ото дістались вони до ліса, зліз козак з коня й каже:

— Ось тут, пані матко, під цим дубом ляжемо спочивати.

Смерть зараз-таки простягнулась на м'якенькій травичці, положивши свою косу біля себе.

А Запорожець не дармо запросив смерть на спочинок. Він вранці був там і бачив, що дуб, під яким лягла смерть, підрубаний і лише троха тримається. Зайшов Запорожець та як не попре дуба своїм могучим плечем, так дуб і повалився на смерть і придавив сухоребрицю. Запорожець тоді за косу, побив на дрібні кусники та й каже:

— Спічни собі трохи, ледащице, та гляди, другий раз, як стрінеш Запорожця, то втікай під три вітри.

Це сказавши, закурив люльку, сів на коня і поїхав.

А смерть довго шамоталась, доки свої сухі кости з-під дуба видобула,
а доки ще одну косу добула, то цілих три дні на сто миль кругом ні
одна душа людська не вмерла, бо Запорожець смерть притримав.

В ХУРТОВИНУ

Молоденький чортик, що його випустили святами пожирувати, з радощів брякнувся прямо в кучугуру снігу, зарився в його головою, а ногами став таке вирубляти, що зразу знялася курява, за якою не видно стало світу; потім схопився й став гасати по полю. Перескакуючи через бескеття й спотикаючись по снігу, він то з вереском летів по полю наввипередки з вітром, то, розставивши лапки, нісся йому назустріч, і коли старий дідуга-вітер хапав його в обійми, підіймав угору мало не до хмар і, надувши свою полотняну сорочку, одним духом мчав його десятки гонів понад степом, чортик в'юном вертівся в його руках, верещав і заходився від реготу.

Взявшись у боки руками й стиха посвистуючи, він навшпиньках подався до шляху, де їхали сани, догнав їх і вчепився на задок.

У санях сиділи дві закутані, запорошені снігом постаті.

Чортик боком схилив до їх ухо й слухає.

Македонський старшина Василь Миронович, схилившись над головою писаря Антона Агафоновича, казав йому щось на ухо, намагаючись пересилити хугу.

Василь Миронович, чоловік смирний і побожний, під чаркою дуже любив говорити за що-небудь божественне, і давненько вже намагався втягнути в таку розмову писаря, аж той або пускав з язика чорта, або зовсім мовчав.

— Хіба ж не так я кажу? — питався у його старшина.

Той тільки щось собі замурчав.

Втерявши надію як-небудь розворушити сусіда, старшина зітхнув, покивав головою й став виймати люльку. Дістав коробочку із сірниками і, щільно затуляючись долонями, став закурювати.

Щось дмухнуло під самим носом у старшини — сірник погас... другий, третій...

Писар заворушився, кашлянув і хрипким голосом промовив:

— Н-не закурите.

— Закурю, Антоне Агафоновичу, закурю! — веселенько одповів старшина, радіючи, що писар заговорив-таки.

— Ні, не закурите... Бачте, вже чотири сірники стратили... о, п'ять, шість, сім... — лічив писар.

— Що за чудасія! — здивувався старшина: сірники гасилися один за одним, навіть не розгорівшись.

Затулився, як можна найщільніше, тернув — знов погас.

— Гм!.. Так ніби який дідько навмисне гасить, — аж назад озирнувся. Одхилився в другий бік, витер...

— Десять! — промовив писар. — Я ж казав, що не закурите... одинадцять... дванадцять...

— Антоне Агафоновичу! — лагідненько промовив старшина. — Це через те, що ви лічите: ось не лічіть — зразу закурю.

Та писар вже пролупався і йому забажалося пожартувати. Старшина помалу розгарячився, й сірники гасились і летіли в сніг один за одним, насилу писар успівав лічити.

— Та ось годі-бо!.. Я ж бо вас прошу! — промовив старшина, почуваючи, що розбирало його зло.

Писар, закутуючись у кожух, поволі лічив:

— Двадцять три, двадцять чотири, двадцять п'ять...

Старшина вийняв з рота люльку, зі зла, боком глянув на писаря; потім плюнув і знов узяв люльку в зуби.

— Якби знаття, що в неділю буде година, то в суботу звечора виїхати б на села податки виправляти, — діловито став говорити він.

— Ум... — мурчить писар.

— А то як не зберем до першого, — помалу розвозить старшина, тим часом крадькома виймаючи сірник з коробки, — то знову поштрафують, як було минулого року. — Тут він стиха черкнув сірник.

— Ех-хе-хе! — позіхнув писар. — Двадцять вісім!

— Антоне Агафоновичу! — Писар мовчав.

Помацавши в коробці, старшина знайшов там тільки одного сірника. Сплюнувши набік, він хутчій погнав коняку.

— Всі сірники витратив і не закурив через вас! — промовив він сердито і глянув на писаря.

Той схилив голову й дрімав. Старшина помалу став здержувати коняку. Схилившись низенько до писаря, він забачив у темряві його

ніс, брови, лоб... Очі заплющені — спить, навіть носом сопе... Тихенько потяг за віжки — коняка стала.

Хутенько закривсь полами кобеняка й запалив останній сірник... горить. Старшина поспішає запалити люльку і так тягне, що в чубуці починає шкварчати, немов на сковороді сало.

— Двадцять дев'ять! — крикнув над самим його ухом писар. Василь Миронович закашлявся, й сірник погас. Здавив чубук зубами, потяг зо всієї сили — не тягнеться... Важко зітхнув, став ховати люльку в кишеню. Аж зразу, тільки довів люльку до кишені, за серце вхопив такий жаль, що аж защеміло. Глянув знов на писаря: той губи витягнув, підняв брови, дрімає, немов нічого й не було. Ух, і противна ж пика!

Од злості в старшини аж руки затряслися. Помалу розмахавши за кінець люльку, немовби заміряючись забивати цвяшок у стіну, Василь Миронович виважився й цокнув головою люльки писаря по лобі.

— Трид... ой! — кинувсь той, почувавши, як щось зашпигало в носі й перед очима розсипалися золоті іскри.

— Ото, щоб було тридцять, кругло! — чмихнувши носом, промовив старшина, ховаючи люльку в кишеню. Та писар щось заворушився, засіп, виказуючи, що він має охоту лічити й далі. Випроставши руки, він сунув кулаком у щелепи старшину.

— Тридцять один! — промовив він.

— Тридцять два! — ляснув його навіддя старшина.

— Тридцять три! — піднявшись з місця, по зашийкам гепнув його писар.

— Тпру! — старшина зняв рукавиці.

— Тридцять чотири! — Обоє, і писар, і старшина, вивалилися з саней у сніг. Конячина спинилась.

Зчепившись у одну щільну купу, старшина і писар ворушилися у снігу, сопли, кректали, вивертася зісподу то один, то другий. Раз-по-раз було чути, як щось гупало, немов у подушку, і промовляло:

— Тридцять вісім!

— Тридцять дев'ять!..

Коли діло добиралося до півсотні, чортик перекрутився скільки разів у снігу, зареготався, пішов дрібушки в степ... та як завихрить, та як

закурить, завищить... та колесом, та жеребом!.. Та й пішов, пішов,
пішов...

ЧАРІВНИЙ МЛИН

За селом, коло Гринтаєвої левади, стоїть кривого Тихона млин: зігнувся, підтрух, травною та бадиллям поріс. Із шести крил осталося тільки трое, та й ті дірками світять.

Ніхто не бачив, щоб він коли молов, і давня колія до його поросла густим споришем. Усі, мабуть, і забули б про той млин, та ось приїхали влітку пани в село на дачі, почали протоптувати до його стежечки ясними зоряними ночами.

До того млин був як млин, а роздивились на його пани, то й довідались зараз, що то млин неабиякий, бо в йому мелються для панів чари. Тільки посидять під ним панич із панянкою хоч один вечір, то так їм голову заморочить, що тільки виясниться, як у церкві на рушнику стануть. Та хіба тільки молоді?.. Яюсь наважились піти до млина один лікар із чужою жінкою; було ж тоді й сміха, й гріха...

Пани ж були такі, то й поїхали, а той дідько, що накручував їм, і зазимував у старому млині. Сидить собі старий, нудиться без діла, зігнувся, вовною поріс.

У селі мало хто й згадує про його. Удень спить, укутавшись драним мішком, а як стане поночі та як поснуть у селі люди, тоді вилізе на млин, поворожить на зорі, погломонить із вітрами та й живе так.

Коли-не-коли дасть про себе чутку: побачить, як, забарившись до смерку, тюпає мимо млина якась бабуса, згадає старовину та й кахикне через віконечко, підкрутивши уса, що аж у бабусі в грудях ковалики закують. Ото тільки і його.

Та недурно кажуть люди: не шукай трясці — воно само тебе знайде. Знайшло воно й старого дідька в забутому млині.

Прислали восени молодого вчителя в село. Поки була у його з батюшкою згода, то й дідькові дихалось вільно: ніхто його не рушив. Та надало батюшці пожалітись кудись — учитель читає мужицькі газети й книжки. Вчителеві й утерли носа: коли ти, мовляв, пан, то й вичитуй по-панському, а коли ні, то із села під чотири вітри, а під

п'ятий шум пряма дорога!.. Вчителеві нема як серця зірвати, то взяв та й шугнув усяку нечисть із села огулом.

Тепер із батюшкою й не здоровкається. Батюшка все випитує людей, чи не бачили в учителя мужицьких книжок, а той вишукує в селі, чи не засидівся де який дідько, щоб і останнього виперти із села. Доти питав, доти нишпорив, поки довідався-таки й про його. Тепер кривому Тихонові не дає спокою: твій млин, каже, тільки батюшці гроші меле, — розбери його, то хоч дров будеш мати, а то хтось спалить ік лихій годині.

І той пообіщався розібрати його по весні. Де тоді подітися дідькові при старості літ?.. Знову в село піти, щоб учитель оддав його волочити дітям за хвоста, як сороку по шляху!.. Довго думав дідько й надумався: або накрутити вчителеві, щоб йому заціпило, або, не довівши себе до наруги, самому головою наложити...

Зашуміли в селі сани од воріт до воріт. По улицах хлопці понесли зорю. Од хати до хати, Христа славлячи, бігають дівчата.

Висипали зірки над церквою та над школою.

Дідько примостився край віконечка в млині, став пильнувати.

Дивиться — плине тінь од школи до церкви, а друга біжить, ковзаючись під цвинтарем, їй навхрест.

Дідько мерщій засукав рукава, заплющив очі, почав на пучках ворожити: млинком покрутив ними та легесенько й зводить пучку до пучки. Краєчки черкнулися... і дві тіні зійшлися до купи на розі церковного штахету.

Зійшлися та й спинилися.

— Ой!.. — промовила панночка в білій шапочці, мало не спіткнувшись на панича в сивій шапці. Промовила та й замовкла. Сива шапка хитнулася і стала, мов укопана. Одно стало, крутить на пальті гудзик, друге нащось витягувало з кишені хусточку. І говорить не говорили, й розминатися не розминалися.

Вчитель Ярошенко розлучивсь із Женею, з попівною, ще за доброго ладу з батюшкою. Тоді були вони з нею приятелями й разом обтирали кутки в батющиних кімнатах. Як тільки ж Женю вирядив о. Яків учителювати в чуже село, зразу почалася у його з учителем звада.

Тепер учитель і Женья не знали з несподіванки, як їм зустрітися — чи ворогами, чи, як було перше, добрими приятелями.

— Добри вечір, Євгенія Яківна! — з осторогою промовив Ярошенко.

— Здрастуйте, Микола Івановичу.

— З приїздом вас! — трохи подумавши, додав учитель.

— Спасибі.

Подали руки.

Женья була дівчина не з плохих. Недовго думавши, вона вкрила Ярошенка мокрим рядном:

— А чого це ви не заскочили хоч би на часиночку та не привітали нас із празником? Запаніли? Забули?..

— Коли ж, бачите...

— Увесь день пронудилася сама — як не сказала!.. Всі вікна видивилася, виглядаючи вас...

— Коли ж... може, ви не знаєте... о. Яків... ми з о. Яковом...

— Що?.. Доноса на вас написав?.. Слід було, то й написав. А сердитись немає чого. Сам папа сподівався, що ви таки зайдете з церкви, і з обідом не велів поспішати. А ви... такий... у... у!..

Ярошенко хотів щось сказати, та тільки звів плечима й засміявся.

— Ви куди оце розігналися? — спитала Женья.

— До дяка думав заглянути, — сам ще не відаючи для чого, брехнув Ярошенко.

— Ну, то знайте: не одв'яжусь я од вас сьогодні цілий вечір. Буде й того, що увесь день пронудилася. Один кавалер на все село, та й того не витягнеш із хати.

— Який там з мене кавалер! — почав огинатись Ярошенко.

— А коли не кавалер, то не було чого й їхати до нас у село, — нам би іншого прислали. Не вигадуйте ж ото...

Ярошенко збоку зиркнув на гостроносеньке, з руденькими бровами та віями обличчя панянки, зітхнув і взяв помалу дівчину під руку.

Звернули на шлях.

Тільки дві тіні стали наближатися до млина — дідько почав накручувати. Із-за панського саду срібним човником виринув на небо місяць, а кругом його золота перезва зірок. Хукнув у віконце: разками білого намиста засяяла груша на леваді, на волохатому млині

світляками загорілося бадилля. Млин поменшав, осмутнів. Стало химерно якось на світі: темно — не темно, видно — не видно. По наїждженому шляху струмочками попливло кудись далеко чарне срібло, і, хлюпаючись у йому, тихо прошуміли в срібній темряві чийсь сани. Село немов повернулось хатами, небо понижчало, зорі стали завбільшки, як сливи.

Дідько схопив шапку з себе, махнув — дві зірки разом зірвалися з неба й покотились над самим млином.

Дві тіні стояли недалеко коло млина, піднявши вгору голови, і лиця їм осяяло на мить рожевим світлом.

— Подивіться, подивіться — які зірки покотилися!.. Я аж кинулась, — схилившись ближче до Ярошенка, швиденько промовила Женя.

Ярошенко підняв вище шапку й задивився.

— Та тут чудно якось, — промовив він, — немов справді наворожено.

Женя жартовливо глянула на його і промовила з лукавою осмішкою:

— Чи не сісти б нам під млином спочити?

Ярошенкові щось стиха тьохнуло в грудях. Проте він спокійно згодився:

— Ходім спочинем.

— А не боїтеся? — задирливо спитала Женя.

— Байдуже. Моя голова не боїться чару.

— Ви звірилися у тому?

— Звірився.

— Ну, держіться ж!.. — Женя підібрала поли й, легенько грузнучи в снігу, подибала підтюпцем до млина. Широко ступаючи, брьохав за нею Ярошенко. Посідали на трухлому східці на сходах.

Ярошенко насупив брови й почав говорити навмисне про нудні методики.

— Ось не бубоніть краще! — жартом посварилася Женя.

— А хіба що? — дражнився Ярошенко.

— Цитуйте! — таємничо, нишком сказала Женя.

Ярошенко осміхнувся, замовк.

Дідько повертав щось у млині, аж очі йому випирало з лоба; понадувались зорі, як не лопнуть, місяць осунувся нижче, витріщився

на обох, настобурчивши золоті різки — дивиться, не зморгне. В прозорому повітрі замиготіли срібно нитки.

— А що, вам нічого не діється? — пошепки питає Женя.

Ярошенко лупнув очима:

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ